

СХВАТАЊЕ СОЦИЈАЛНОГА ПРАВА У ДЕЛИМА ЖОРЖА ГУРВИЧА

Познати француски научник руског порекла Жорж Гурвич (Georges Gurwitsch), последњих деценија познат нарочито по својим радовима из социологије, бавио се у раним фазама свог научног развоја и правном теоријом. Овде ћемо се задржати пре свега на његовим правно-теоријским радовима који су за нас између осталог актуелни и по томе што су многа схватања која је он пре четрдесет година изложио наша своју потврду и примену у развоју социјализма, а првенствено у друштвено-политичким односима наше земље данас.

Своја схватања о држави и праву Гурвич изграђује у оном периоду када се у буржоаској науци јављају све учестаније критике и сумње у индивидуализам и индивидуалистичка схватања; индивидуализам, којим је буржоаска култура у одређеном периоду прожела све сфере духовног живота, уметност, науку па и теорију права. Основни принципи индивидуализма, неприкосновеност индивидуе, заштита њених личних и имовинских права, које чине основу буржоаског правног система и правне теорије, критиковани су почетком нашег века од стране извесног броја буржоаских мислилаца и теоретичара права, у које спада и Жорж Гурвич.

У својим делима „L'Idée du Droit social“, (1932), „Le Temps présente et L'Idée du Droit social“, (1933) (1). Ж. Гурвич своје схватање о праву као о социјалном праву изграђује кроз критику индивидуализма и индивидуалистичког схватања права. Већ у уводном делу своје књиге „L'Idée du Droit social“ (2), он наглашава да правни индивидуализам, задржавајући монистичку и статичку структуру коју је за собом оставило римско право, не може да прати ни оне промене које се у имовинско-социјалним односима дешавају у капиталистичким земљама, а још мање дубоке друштвене преображаје које собом доноси социјализам. Правни индивидуализам у претераној мери везује своје посматрање права за субјективне и личне елементе, не уочавајући да стварну основу права чине друштвени односи, друштвене групе, и њихова објективна функција у друштву. Формализам и формалистичко посматрање права се по Гурвичу исто тако јављају као производ и последица индивидуалистичког погледа на право. Он у уводном делу своје књиге између осталог каже... „Ништа није у толикој мери оштетило развој и смисао права и умртвило стваралачку снагу правне науке као дубоко укоренење индивидуалистичке предрасуде које су створиле јаз између стварног живота и правних концепција“... (3).

Гурвичево схватање права израста како на критици индивидуализма, тако и на критици универзализма, универзализма где су појединац и индивидуа подређени друштвеној целини, коју у политичком и друштвеном животу представља држава. По његовом схватању, индивидуализам и универзализам, два привидно супротстављена правца, не разликују се

(1) *L'Idée du Droit social*, (1932) и *Le Temps present et l'Idée du Droit social*, (1933).

(2) *L'Idée du droit social*, стр. 1—15.

(3) *Ibidem*, стр. 5.

битно, а нарочито не по своје стварном деловању. Универзализам индивидуу замењује појмом дивинизиране, хомогене и монолитне друштвене и државне целине, а читава правна структура са својим монистичким и статичким облицима остаје непромењена.

Слабост индивидуализма и универзализма Ж. Гурвич покушава да превазиђе социјалним правом, а његова правна концепција прелази у одређени поглед на државу и друштво.

По његовом схватању, које у том периоду није усамљено, држава није у могућности да изрази сложени живот друштвене заједнице, а правила која током времена стварају различите средине и друштвене групе примарнија су и значајнија од државе. Свако правило које једна одређена група у једном временском периоду примењује може бити сматрано као правно иако не постоје никаква формална и спољна обележја која би то правило одредила као такво. Не само закони које доносе државни органи, разна формална и полупформална акта, као и разне декларације, статути, кодекси и повеље, него и сви обичаји који се у једној средини примењују, могу се сматрати као правни (4). Формална обележја која иду за тим да правну норму означе као правну могу да постоје, али нису неопходна, она се јављају само као спољна, али не и нужна потврда о томе да је једно правило правно. Три елемента одређују једно правило као правно: правило мора пре свега да буде ефикасно у одређеној средини и одређеном времену, обавезни карактер и правне снаге норме не почивају на самој норми и формалном обележју (њеном или њеног доносиоца) већ на томе да је онај који доноси норму друштвено признати ауторитет (5). Норма по свом садржају треба да представља покушај ка остварењу правде и других вредности (6).

Појам правде Гурвич одређује позитивистички. Правда је по њему оно што одређена средина у једном временском периоду прихвата као такво. Међутим, он, под утицајем извесних идеалистичких праваца (идеал — реализам у филозофији и праву, који он касније напушта), сматра да, као и сви остали појмови, правда има двојаки смисао и значење, па у свом општем и идеалном значењу представља вечиту идеју свемирског простора (7).

Ипак право по Гурвичу не може бити посматрано само кроз правне норме јер оно не представља по њему само скуп апстрактних правила. Сваком правном правилу претходи одређена чињеница стварнија и објективнија од самог правила, чињеница која настаје у одређеној сфери односа, правних односа и остварује одређене правне вредности (8). Одређене друштвене групе, активне групе (предузећа и установе за разлику од породица које представљају пасивне групе) својим стварањем значе и конституисање одређених правних правила. Исто тако се правна и нормативна чињеница ствара и настаје одређеном радњом у сфери права нпр. склапање неких уговора.

(4) *L'Expérience juridique et la Philosophie pluraliste du Droit*, стр. 140—141.

(5) *L'Idée du droit social*, стр. 133.

(6) *Ibidem*, стр. 110—118.

(7) *Ibidem*, стр. 117.

(8) *Ibidem*, стр. 119.

Друштвене групе засноване на односима хијерархије и потчињености не остварују позитивне вредности и правду, а правила која стварају не могу бити прихваћена као правна. Правила која су заснована на односима друштвене сарадње, где појединци остају међусобно неповезани и издвојени, представљају прелазни тип координационалних правила, а само онај вид друштвених односа у коме се друштво појављује у извесној повезаности, као целина и заједница, чини основу социјалног живота па и социјалног права ⁽⁹⁾.

У том смислу Гурвич одређује и појам социјалног права као и карактер заједнице у којој ово право настаје. Социјално право дефинише као аутономно право заједнице која на објективан начин интегрише стварну и активну целину, остварујући извесне позитивне вредности. То право непосредно регулише унутрашњи живот групе, независно од тога да ли су у питању организовани или неорганизовани облици. Ово право заједнице чини да правни односи непосредно произилазе из целине, дајући целини једно значење, смисао којим се она не своди само на збир чланова који чине ову групу. Право интеграције из којег произилази социјално право није овде везано за појам безусловне санкције којој се појединац добровољно својим пристанком потчињава ⁽¹⁰⁾. Друштвена заједница која остварује социјално право јесте по његовом схватању пре свега она заједница која је успела да реши трајни проблем свих друштвених и националних заједница, проблем односа између делова и целине. Сходно свом методолошком поступку, он појам такве заједнице одређује на један апстрактан начин, у њеним филозофско-логичким аспектима.

За разлику од већине ранијих схватања заснованих на статистици односа облика које је остварила грчка филозофија, овде се однос делова и целине манифестује у једној сталној динамици узајамних деловања, обнављања и уравнотежавања, заснованих на реципрочности перспективе. Целина не може да буде сведена на делове, као што се она према деловима не односи као нешто спољне, више и наткриљујуће, већ се на неки специфичан начин укључа са деловима. Делови се подвргавају одређеним принципима које ствара целина, али задржавају своју независност и специфичан развој, и не долазе у подређени положај у односу на целину. Целина има одређени циљ, али циљ је, по Гурвичевим схватањима, мање значајан, он се јавља само као спољна и формална надградња у односу на вредности које, по Гурвичу, представљају један од основних животних покретача. Појам вредности овде није употребљен само у значењу социјалног и друштвеног, он овде добија и изван метафизички призвук. У оваквим целинама се одиграва стална борба између онога што је будуће и потенцијално, и онога што је постојеће, између спонтаних и неорганизованих и спољних облика, као и између тежње ка успостављању односа потчињености и хијерархије индивидуалистичке сарадње и односа пуне интеграције, интеграције која код оваквих заједница увек односи превагу и одређује основни карактер групе ⁽¹¹⁾.

(9) *Ibidem*, стр. 20 и 21.

(10) *Ibidem*, стр. 15 и 16.

(11) *Ibidem*, 18 и 19.

Међутим, од ових теоретских и апстрактних обележја којим Гурвич одређује појам друштвене целине, мислимо да је важније оно конкретно и друштвено значење које Гурвич даје социјалном праву и групи у којој се оно ствара, кад у својој расправи „О будућој демократији“⁽¹²⁾ каже, да свака радна група, фудбалски клуб, привредно удружење, међународне организације, уколико врше одређену друштвену функцију и остварују неке позитивне вредности, могу да буду посматране као носиоци социјалног права⁽¹³⁾. У уводу своје књиге „Le temps présent et L'idée du droit social“ Гурвич одређује социјално право и групе где се оно ствара као спонтане и неформалне, ненаметнуте друштвене чиниоце и снаге, засноване на односима једнакости, који се својим правом супротстављају спољној наметнутој и хијерархијској структури друштва. Како под том наметнутом хијерархијском и формалном структуром друштва Гурвич подразумева пре свега државу, то се и проблем социјалног права у суштини своди на отпор друштва према држави, на превазилажењу државе од стране друштва. Различити облици социјалног права о којима Гурвич говори, који се стварају у различитим друштвеним групама, посматрани су пре свега сходно степену њихове независности у односу на државу и њен апарат, као и сходно могућности да развију самоуправљање и социјално право.

Као најпотпунији облици социјалног права јављају се они облици права који делују ван оквира државе, мимо ње и мимо њеног права. Као најпотпунији и чист облик социјалног права који делује мимо државе и њеног права Гурвич наводи право произвођачке заједнице. Произвођачка заједница не обухвата заједницу капиталиста, заједницу трустова и картела, већ заједницу произвођача, радника. Гурвич у својим радовима оштро критикује оно схватање грађанских и буржоаских мислилаца који под појмом произвођачке заједнице подразумевају неприкосновеност приватне својине, слободу уговарања и слободу трговања. Произвођачи свих земаља се повезују и уједињују, представљајући међународну заједницу произвођача⁽¹⁴⁾. У свакој држави се ствара произвођачка заједница, као што се и по појединим областима и гранама производње стварају уже произвођачке заједнице у националним и међународним оквирима. Стална борба која се води између радника и капиталиста кроз штрајкове и револуције, указује на постојање произвођачког и радничког права као независног права. Борба социјалног и индивидуалног права овде означава борбу радника и капиталиста, а победа социјалног права произвођачке заједнице значи да власништво из руку приватних сопственика и капиталиста прелази у руке произвођачке заједнице⁽¹⁵⁾.

Јачањем међународне свести код народа и појединаца јача и међународно право као један од облика права које превазилази оквири појединих држава, као један од облика чистог социјалног права. Међународно право предводи стварању међународне заједнице. Међународна заједница не може да буде схваћена ни као просто јединство ни као збир и скуп међународних суверенитета, а по Гурвичу она не може бити решена ни

(14) *Le Temps présent et L'idée du Droit social*, стр. 6.

(15) *L'idée du droit social*, стр. 54—55.

преношењем једног дела суверенитета са држава чланица на међународну организацију. Она може бити схваћена једино као сложена правна личност (16).

Одвајањем цркве од државе и црква постаје организација чије се право издваја из оквира државног права, те може да развија неко своје „самоуправљање“, и социјално право. Како су односи у католичкој цркви били увек засновани на хијерархији и потчињавању, а протестантска црква се добровољно потчинила праву и правилима државе, то једино православна црква може да ствара неко своје социјално право (17).

Као непотпуне облике социјалнога права Гурвич наводи оне облике права који остају у оквирима државе, али се ипак до извесне мере супротстављају држави и њеном праву и у оквирима државе представљају извесну противутежу.

Посматрајући унутрашњу структуру државе у западним земљама, Гурвич се бави изучавањем оних друштвених групација, установа и организација чије се право до извесне мере издваја и остаје независно од права државе и које као такве имају услова да у развоју демократских односа остваре своје самоуправљање. По Гурвичу, у сваком друштву постоје заједнице као што су нпр. породице, фудбалски клубови, разна културна и забавна удружења, која имају неки свој унутрашњи живот и односе и независно од државе развијају нека своја специфична правила, која се међутим не супротстављају и не косе са правом државе. У ову врсту друштвених заједница Гурвич убраја и разне организације и установе са економским и привредним циљевима, које по његовом мишљењу не треба везивати ни за право приватног власништва ни за државу. Он истиче да се у савременим државама све више изражава тежња ка ограничавању индивидуалног и приватног власништва, док се у социјалистичким земљама ово власништво потпуно губи те и његово штетно деловање престаје. Међутим, по њему, овакве групе представљају специфичне друштвене целине, које врше објективну функцију у друштву и стога им треба дозволити да развију своја правила као остварење социјалног права и самоуправљања (18).

Он наводи и различите друштвене организације и групе са идеолошким и другим циљевима као што су разне кооперације, политичке странке, синдикати, чије право делује у оквирима државе а супротставља се праву државе. У демократским земљама и разне децентрализоване установе као што су болнице, школе, универзитети, поште чији је рад регулисан правом државе и које је држава створила, задржавају неку своју унутрашњу аутономију и самоуправу стварајући сопствена дисциплинска правила. Овакве установе имају статус независних правних лица.

Установе, организације и разне друштвене групе засноване на личној иницијативи и добровољном приступу самих грађана представљају виши облик социјалног права у односу на оне групе које су створене правом и законом државе, и у које су грађани принуђени да улазе. Не сма-

(16) *Ibidem*, стр. 56.

(17) *L'Idée du droit social*, стр. 59—60.

(18) *Ibidem*, стр. 63, 64 и 65.

њујући значај који имају установе и групе које у односу на државу представљају извесне децентралистичке тенденције, Гурвич ипак критикује схватања оних социјалистичких мислалаца који у јачању права оваквих група виде остварење социјалног права и демократије. Остварење социјалног права у свом пуном и правном облику може бити мимо државе и ван државе (19).

Гурвич (20) наглашава да локална самоуправа у односу на друге установе и организације по правилу ужива виши ступањ унутрашње независности, па је и њено право потпунији и чистији облик социјалног права. Међутим, у немогућности да изађе из оквира времена у коме пише, имајући пред собом пример капиталистичких земаља, Гурвич истиче чињеницу да држава нужно тежи, као изразита територијална организација, да потчини себи остале и ниже територијалне јединице, те за њега локална самоуправа представља једну фазу у остварењу јединствене и централизоване државе, а не обрнуто, процес ка стварању пуне самоуправе. Право националних мањина као облик социјалног права има један специфичан значај уколико, што је оно у последњем периоду већином загарантовано извесним уговорима и конвенцијама и што не представља само облик социјалног права у оквиру државе, већ категорију међународног права.

Овде треба рећи да су за њега производња и рад основне везе на којима се заснивају друштвене заједнице и групације. Националне и етничке везе међу људима мање су значајне.

Најнепотпунији облик социјалног права јесте оно право које се до извесне мере и у неким случајевима изражава кроз право које доноси држава. Што је једна држава демократскија, њено се право као кодификовано и формално право у све већој мери ослања на право које ствара друштво и неорганизована заједница друштва. Неорганизована и спонтана друштвено-политичка заједница (по Гурвичевој терминологији) током времена ствара више или мање организоване облике и односе. Но ипак и у најдемократскијим државама, право спонтане неорганизоване заједнице врши притисак и долази до сукоба са формалним и кодификованим правом државе (21).

Победа социјалног права значи остварење демократије, тј. преносење функција управљања са државе и друштвеног апарата на друштво. Демократска држава свој политички суверенитет који се заснива на употреби силе и санкција мора да усклади са правним суверенитетом других друштвених чинилаца који нису засновани ни везани за силу и санкцију. Суверенитет државе по Гурвичу може бити угрожен само суверенитетом других држава које располажу одређеном силом (22).

Функције савременог друштва толико су сложене и бројне да ниједна установа не може да изрази и обави све задатке једне друштвене заједнице, па ни држава не може бити схваћена као суперфункционална

(19) *Ibidem*, стр. 65.

(20) *Ibidem*, стр. 74.

(21) *Ibidem*, стр. 85.

(22) *Ibidem*, стр. 85.

установа (Гурвичева терминологија којом он означава установу која обавља све задатке и функције), већ мора бити ограничена само на одређене сфере друштвеног живота. Савремена држава по њему изгледа као језеро у мору. У одређеним прелазним периодима улога државе може да буде нужна и корисна, јер демократска држава помаже како сопственом одумирању, тако и рушењу капиталистичког система чије рушење и ишчеважање представља предуслов сваке демократије⁽²³⁾. Економска демократија чини основу политичке демократије, те у том смислу социјализам и демократија не представљају различите системе које треба помирити и приближити, већ само два вида једне исте појаве⁽²⁴⁾.

Осврћући се на Гурвичево схватање о социјалном праву, можемо рећи да је свој поглед на социјално право Ж. Гурвич изградио кроз извесну повезаност својих филозофских, правно-социолошких и политичких схватања и да његови филозофски ставови увек налазе свој стварни смисао у његовим правно-социолошким гледиштима, која опет налазе своју примену и практични смисао у његовим политичким ставовима.

Велики број схватања на којима је Гурвич изградио свој поглед на социјално право усвојени су из радова неких других мислилаца. Схватање о томе да право треба да буде засновано на вољи друштва и различитих друштвених средина прихватно је од француског теоретичара права Леона Дигиа (Leon Duguit), појам сложене правне личности од немачког правника Отона фон Гиркеа, схватање о сукобу државе и друштва, о друштву које превазилази државу, од Прудона. Ипак у целини можемо рећи да његово дело задржава велики степен оригиналности.

У својим ставовима Ж. Гурвич, продубљен и комплексан, прожет тежњом ка широком повезивању проблема, чешће остаје недоречен, а многи од појмова на којима је саградио своје ставове довољно су одређени. И сам појам социјалног права у његовим радовима није увек јасно одређен, јер се не види да ли се ради о појму права као нормативном систему, или о праву на самоуправљање појединих друштвених заједница. Ова два појма, повезана и зависна један од другог, ипак се у своме значењу разликују. На исти начин нам изгледа да није увек довољно јасан, да ли је реч о праву и правном систему у постојећој друштвено-политичкој стварности, или о праву које се у процесу демократизације ствара; да ли је у питању оно што право јесте, или оно што би сходно Гурвичевим погледима требало да буде. Ипак треба рећи да Ж. Гурвич као грађански и буржоаски правни мислилац указује на формалистички карактер буржоаског права и правне теорије, где заштита појединца и индивидуе остаје само привидна. Садржински и идејно, његова критика индивидуалистичких схватања о праву представља прогрес у грађанској теорији права, тим пре што она не значи само критику индивидуалистичких схватања у праву, већ и критику неких од основних ставова и постулага који и данас карактеришу буржоаско право и његову теорију. Са формалног становишта његови ставови представљају подстицај у тражењу нових правних облика, који треба потпуније и стварније да изразе друштвена кретања.

(23) *L'Expérience juridique et la Philosophie pluraliste du Droit*, стр. 137.

(24) *Ibidem*, стр. 230.

Критикујући индивидуалистичка схватања у праву, он указује на једностраност овог правца, али, узимајући и сам као једину и искључиву полазну тачку социјално право, у довољној мери не уочава нужну и нераскидиву повезаност између индивидуалног и социјалног, објективног и субјективног, између личних елемената воље и интереса с једне стране, функционалног и нужног с друге, те развија једну нову врсту једностраности, а „фетишизам“ индивидуалног овде се замењује „фетишизмом“ социјалног.

У својим радовима он се у великој мери задржава на одређивању појма целине, а његов поглед овде има ту предност (није оригиналан јер се ослања на нека новија схватања тога периода) што указује да целина привидно монолитна и проста има своју унутрашњу сложеност и да та сложеност не настаје у простом збирном односу делова и елемената који се механички спајају и разлажу. Иако наглашава унутрашњу динамику и дијалектички процес у друштвеним целинама, ипак му се може замислити што настоји да изгради један идеалан и узоран облик друштвене целине, а овакви априорни облици где је све унапред предвиђено и одређено, у односу на разноликост друштвене стварности, остају мртве и упрошћене схеме (ипак иако су у питању идеални облици који остају само тежња, треба узети у обзир да свако време и свака средина доноси собом нове идеале).

Изгледа нам да се значај Гурвичевог погледа на социјално право не налази у његовим теоретским и филозофским основама, које су везане за одређени временски период и оквире грађанске теорије права, већ да лежи у његовом конкретном и друштвено-политичком значењу, где престаје бити само схватање права и постаје један одређени поглед на друштво и развој друштва. Ж. Гурвич се у својим каснијим радовима критички осврће на филозофске и идејне основе које су га инспирисале у том периоду, и у потпуности напуштајући интуитивистички правац и идеал-реализам, он у свом посмагрању друштва за основу узима само оно што је научно доказано и утврђено. Међутим, своје схватање о социјалном праву као друштвеном самоуправљању и самоуправној демократији разрађује касније, обogaћује га новим искуствима и оно остаје једно од његових животних мисли, улазећи трајно у његово научно дело. Значај његовог погледа на социјално право као схватања о друштву и развоју друштва лежи у томе што он за разлику од већине грађанских теоретичара, који проблем демократије своде на питања страначке борбе за либерализацију друштвено-политичких односа (енглески мислиоци) или на јачање парламентарног система (француске теорије), указује да суштина демократије лежи у преношењу функције управљања са државе на друштво, различите друштвене групације и чиниоце.

Иако његов поглед на државу и њен суверенитет није свуда довољно одређен, ипак треба рећи да је он не само пре многих грађанских већ и социјалистичких мислалаца и теоретичара указао на то да суштина демократије и социјализма не лежи у јачању демократске и социјалистичке државе, већ супротно томе, у њиховом слабљењу. Наглашавајући да предуслов сваке демократије представља укидање приватне капиталистичке

својине, он још пре неколико деценија указује на појам својине која није ни приватна ни државна већ произвођачка и друштвена.

Значајна остаје и његова критика парламентарне демократије и њених овешталих облика. Не разликујући у довољној мери појам и дефиницију народног суверенитета од конкретних облика његовог политичког стварања, он критикује многа од традиционалних схватања, по којима се народни суверенитет у суштини своди на суверенитет државе или се посматра кроз деловање једног одређеног и ограниченог представничког тела. По Гурвичу, народни суверенитет не може да буде исцрпљен ни кроз какво представничко тело (ма какав изборни систем био) већ он може да значи само укључивање свих друштвених чинилаца и снага у функцију управљања. Парламентаризам, по Гурвичу, може да буде прихваћен само као један од облика самоуправљања где се парламент и скупштина јављају као делови и завршни облици једне вертикалне и хоризонталне самоуправне пирамиде.

Гурвич трајно наглашава да најкрупнију опасност у развоју савремених демократија и социјализма представљају бирократски и технократски елементи који се јављају као нужни пратиоци савремених односа. Ипак критикује и не прихвата схватања оних мислалаца (Burgheim „Менаџерска револуција“) који сматрају да бирократију и технократију у развоју савременог друштва није могућно избећи. Развој самоуправних односа као и укључивање читавог друштва и свих друштвених чинилаца у самоуправљање, по његовом схватању, онемогућује развој и деловање бирократије и технократије.

Последњих година свог релативно дугог и плодносног научног развоја он се интересује и пише о проблемима самоуправне демократије. Поред вертикалног повезивања друштвених радних и самоуправних заједница и јединица, он предлаже и хоризонтално повезивање. Сем тога, сматра да самоуправне јединице не треба да буду само произвођачке већ да треба ићи ка ширим повезивањима и ка стварању потрошачких заједница.

На конгресу социолога у Женеви у мају 1960. године Гурвич излаже своје гледиште о развоју савремених демократија и демократских односа у свету, наглашавајући да је у демократизацији друштвено-политичких односа, стварајући специфичне облике самоуправне демократије, Југославија отишла најдаље. На овом истом састанку Гурвич говори о тешкоћама на које наилазе југословенски народи у изградњи самоуправног друштва и самоуправне демократије, које су по његовом схватању добрим делом биле условљене аграрном структуром и заосталошћу земље као наслеђем прошлости, које карактерише све балканске земље и крајеве.

Није прошло много времена како је преминуо Ж. Гурвич, који је доскора сматран једним од највећих живих социолога и једним од најпознатијих имена савремене науке. Међутим, научно дело које је он за собом оставио не представља само велики допринос савременој науци већ истовремено и допринос идеји мира, слободе и демократије у свету.

Иванка Тасић-Радивовић